

Jan Hillgärtner, *News in Times of Conflict. The Development of the German Newspaper, 1605–1650*, Leiden–Boston 2021, Brill (Library of the Written Word, vol. 90), ss. XII, 340, il.

Zwykle jeśli sięgamy po książkę, której temat jest blisko związany z naszymi zainteresowaniami, lektura – nawet w przypadku, gdy autor nie posiada wybitnego talentu pisarskiego – nie jest szczególnie męcząca, ponieważ możliwość poznania nowych ustaleń czy nowej interpretacji znanych już faktów rekompensuje nam inne mankamenty takiej publikacji. W przypadku monografii Jana Hillgärtnera jest niestety inaczej. Nawet dla osoby bardzo zdeterminowanej lektura tej pracy stanowi spore wyzwanie, przy czym wynika to przede wszystkim z faktu, że jest książka niezwykle „nierówna”.

Monografia obejmuje sześć rozdziałów oraz dwa aneksy, bibliografię, indeks oraz kilkanaście ilustracji i wykresów. Pierwszy rozdział, zatytułowany „The History of the German Newspaper”, spełnia też do pewnego stopnia funkcję wstępu, aczkolwiek nie jest to od razu oczywiste, ponieważ jego typowe elementy, tj. przedstawienie hipotez lub pytań badawczych, omówienie dotychczasowego stanu wiedzy czy prezentacja struktury monografii itp. pojawiają się dość przypadkowo w różnych miejscach. Podzielony został on na siedem podrozdziałów, poświęconych kolejno: różnym typom publikacji prasowych, ich upowszechnieniu, zrozumieniu kwestii rozwoju prasy i sposobu raportowania w nowożytnych gazetach, bibliograficznym zestawieniom gazet oraz istniejącemu korpusowi źródeł, gazetom jako przedmiotowi badań oraz badaniom nad gazetami w kontekście sfery publicznej i połączeń sieciowych. Już ten zakres tematyczny pokazuje, że rozdział ma stanowić połączenie tekstu badawczego i wstępu do całej monografii. Oczywiście zbyt rozbudowany i przeładowany osobny wstęp nie jest rzeczą dobrą, ale w tym przypadku decyzja o jego pominięciu i połączenia go z pierwszym rozdziałem spowodowała, że brakuje jasnej deklaracji, jaki był cel Autora, gdy podejmował on swoją pracę i dlaczego uważa, że dotychczasowa badania wymagają kontynuacji i uzupełnienia. Informacje te rozrzucone są dość chaotycznie w tekście, co w połączeniu z tendencją Autora do generalizujących stwierdzeń, jak choćby zdanie, że: „Potentially available to a very broad audience, the newspaper is a distinctively public medium” (s. 5), powoduje, że nie wiemy, czy mamy do czynienia z monografią będącą wynikiem nieco niejasnej, ale przemyślanej koncepcji, czy raczej zbiorem przypadkowych opinii na temat gazet i siedemnastowiecznego rynku prasowego. Co więcej, Autor zapowiada, że co prawda bazował na klasycznym zestawieniu bibliograficznym Else Bogel i Elgera Blühma (*Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts*, 3 vols., Bremen 1971–1985), ale „[this] corpus has been greatly extended, enriched and corrected through visits to over twenty libraries and archives in the course

of the present research” (s. 13). Tymczasem jego uzupełnienia ograniczają się do nieco ponad dziesięciu nowych pozycji, w zdecydowanej większości dotyczących jedynie pojedynczych numerów (zob. Aneks B). Nie mniej rozczarowujące są propozycje odnoszące się do metody pracy z materiałem prasowym – trudno bowiem uznać stwierdzenie, że badacz najpierw musi zlokalizować źródło, a następnie dokładnie je przeczytać (s. 15–16) za przełomowe wskazówki metodologiczne. Jeśli dodamy do tego chaotyczne wtręty na temat prasy niemieckiej, możemy jedynie ocenić, że eksperyment polegający na połączeniu wstępu z prezentacją wyników własnych badań, przyjętej metodologii i ogólnych przemyśleń prasoznawczych zdecydowanie nie okazał się zbyt udany. Rozdział ten bowiem ani nie prezentuje historii niemieckiej prasy (co, jakby wynikało z tytułu, miało być jego celem), ani nie wyjaśnia do końca po co powstała ta książka.

Rozdział drugi, „The Growth of the Newspaper Industry”, poświęcony jest funkcjonowaniu rynku prasowego, ze szczególnym uwzględnieniem procesu wydawania i dystrybucji gazet. Tu sytuacja jest nieco lepsza, ponieważ w tej części pracy pojawiło się kilka fragmentów, w których Autor prezentuje pewne tezy, a nawet jest w stanie je poprzeć źródłowo lub statystycznie. Rozdział rozpoczyna się od deklaracji, że ma on przedstawić rozpowszechnianie się gazety jako medium w krajach niemieckojęzycznych, bariery dalszego rozwoju rynku prasowego oraz znaczenie wojny trzydziestoletniej dla tego procesu. Tak też się dzieje, trudno jednak uznać za rewolucyjne konstatacje, że w pierwszej połowie XVII w. miał miejsce znaczący rozwój rynku prasowego, mimo wielu trudności, a wojna trzydziestoletnia miała rzeczywiście istotne znaczenie dla systemu obiegu informacji w Europie, stanowiąc z jednej strony wydarzenie generujące ogromne zapotrzebowanie na informację, z drugiej zaś powodując utrudnienia w procesie wydawniczym. Biorąc pod uwagę, jak istotną rolę konflikt ten odegrał w rozwoju prasy w Anglii, trudno się spodziewać, że w Niemczech miałyby być inaczej. To, co w tym rozdziale najciekawsze, to analiza rynku prasowego w katolickich i protestanckich krajach niemieckojęzycznych. Wynika z niej, że choć trzeba tu zwracać szczególną uwagę na kwestię zachowania źródeł, która jest wyjątkowo problematyczna w przypadku źródeł prasowych poddawanych analizie kwantytatywnej, to bazując na proporcjach zachowanego materiału, można uznać, iż rynek w krajach protestanckich rozwijał się prężniej. Równocześnie jednak, mimo mniejszej listy tytułów, nakłady i zasięg gazet wydawanych w krajach katolickich były zapewne większe (s. 57). Innym ciekawym opisanym tu procesem jest zmiana, która zaszła po 1650 r., czyli w okresie wykraczającym już poza zakreślony horyzont czasowy pracy, a mianowicie konsolidacja przemysłu prasowego polegająca na ograniczeniu liczby wydawców oraz nowo pojawiających się tytułów oraz upowszechnienie się gazet w mniejszych ośrodkach (s. 62–63).

Tytuł rozdziału trzeciego, „The Anatomy of the Newspaper Revisited”, nawiązuje bezpośrednio do ważnego artykułu Paula Riesa *The Anatomy of*

a *Seventeenth-Century Newspaper* („Daphnis”, 6, 1977, s. 171–232), w którym ten przeanalizował miejsce pochodzenia informacji w dwóch gazetach ukazujących się w Hamburgu i Kopenhadze w 1669 r. J. Hillgärtner zdecydował się tutaj zastosować podobne podejście i na podstawie analizy materiału źródłowego stwierdził, że niewielka grupa miejscowości stanowiących źródło korespondencji publikowanych w prasie niemieckiej stanowiła kluczowy element systemu, ale równocześnie sieć ta była dość elastyczna i grupa ta płynnie ewoluowała. Równocześnie okazuje się, że ośrodki te niemal pokrywały się z centrami, z których informacje dominowały w prasie zarówno w Południowych Niderlandach, jak i w Zjednoczonych Prowincjach (s. 73–75), a były to m.in.: Kolonia, Wiedeń, Wenecja, Rzym i Haga. Nie powinno to zaskakiwać, ale ważne jest potwierdzenie tego faktu. Natomiast mocno dziwić może zdumienie Autora faktem, że jednym z miejsc, które nie pojawia się zbyt często w gazetach, a było powszechnie obecne w *Fuggerzeitungen*, był Konstantynopol (s. 75–76) oraz że krajem, z którego pojawiały się tylko nieliczne raporty, była sąsiadująca z Rzeszą Szwajcaria (s. 81) – wydaje się on bowiem nie dostrzegać, że od XVII w. obieg informacji funkcjonował inaczej niż kilkadziesiąt lat wcześniej, a to, że jakieś miejsce położone jest po sąsiedzku nie oznacza automatycznie stałego pojawiania się pochodzących stamtąd informacji.

Kolejne dwa rozdziały skupiają się już bardziej na treściach prezentowanych przez gazety i tym, w jaki sposób niemiecka prasa relacjonowała dwa wydarzenia: śmierć króla szwedzkiego Gustawa Adolfa w bitwie pod Lützen oraz egzekucję króla Anglii Karola I w 1649 r. Szczególnie w pierwszym z nich czytelnik konfrontowany jest z nie do końca zrozumiałym sposobem prowadzenia wyводу. Autor chce bowiem analizować to, jak ważne z punktu widzenia polityki międzynarodowej, ale także sytuacji wewnętrznej w Rzeszy wydarzenie prezentowane było przez niemiecką prasę, a tymczasem streszcza literaturę przedmiotu poświęconą bitwie (podrozdział „Conveying the Right Story”). Gdy zaś dochodzi do analizy materiału prasowego, ta ogranicza się jedynie do szukania argumentów za tym, że wiadomość o śmierci króla była celowo zatajana, a fałszywe raporty pomijające informacje o jego losie powstawały w celach propagandowych. Nieco lepiej prezentuje się rozdział dotyczący Anglii i egzekucji Karola I. Co prawda trudno zrozumieć, jak w narrację na temat obecności doniesień z Anglii i Szkocji w prasie niemieckiej w połowie XVII w. wpisują się dzieje rodu Thurn und Taxis (s. 167), ale poza tym rozdział dostarcza sporo ciekawych informacji na temat tego, w jaki sposób niemieckie gazety przekazywały wiadomości o wydarzeniach na Wyspach Brytyjskich i skąd je czerpały, a także jak te same zajścia były odbierane i raportowane w innych krajach. Rozdział ostatni, „A Reflection through Satire”, poświęcony jest satyrycznym publikacjom podszywającym się pod publikacje prasowe. Co prawda sam temat wydaje się ciekawy, a druki tego typu pojawiały się i w innych krajach, ale nie do końca można zrozumieć, dlaczego ten krótki (liczący jedynie 5 stron)

fragment ma być osobnym rozdziałem, zwłaszcza że Autor nie pokusił się o podsumowanie całej książki w formie zakończenia.

Reasumując wrażenia z lektury, należy stwierdzić, że omawiana rozprawa wzbudza nader ambiwalentne uczucia. Z jednej strony należy docenić ogrom pracy Autora, który niewątpliwie bardzo starannie przygotował bazę obejmującą materiał źródłowy, dzięki czemu mógł podać pewne dane kwantytatywne odnoszące się do dużej próby (zaprezentowane w licznych tabelach), co zawsze jest cenne, a także swobodnie porusza się wśród wydawców gazet i ich produkcji, przytaczając interesujące przykłady źródłowe. Z drugiej, z całą pewnością nie zachował on wystarczającej ostrożności – niezbędnej w sytuacji braku precyzyjnych danych i trudnym do ustaleniu stopniu zachowania całości produkcji prasowej – w ferowaniu kategoriycznych sądów. Zdecydowanie irytującą cechą jest też – wspomniana już – tendencja do prezentowania truizmów. To samo w sobie nie jest zwykle rzeczą złą. Co więcej, często zdarza się, że w pracach naukowych brakuje pewnych podstawowych stwierdzeń, które wyjaśniają, na czym autorzy budują swoje tezy i narrację, ale w przypadku tej pracy ich liczba jest zdecydowanie zbyt duża. Studium obfituje w powtórzenia, nagle wtręty nie na temat, itp. Sporo jest też niedociągnięć redakcyjnych – nie tylko literówek (np. błędy w nazwiskach innych historyków), ale także niekonsekwencji merytorycznych, które nie zostały wychwycone i ujednolicone (np. Wrocław raz jest opisany jako część Cesarstwa, a raz nie, s. 56, 58, 74). Trudno też za tylko omyłkę redakcyjną uznać jednak identyfikację Gdańska w pierwszej połowie XVII w. jako „Predominantly Catholic” (s. 58) czy stwierdzenie, że: „The Danube flows across Germany’s eastern and into Hungary and the Polish-Lithuanian Commonwealth on its way to the Black Sea” (s. 93). Jeśli dodamy do tego nie do końca jasną konstrukcję oraz brak jasnej myśli przewodniej, to recenzowaną pracę należy raczej uznać za pozycję, do której można sięgnąć, by przeczytać konkretny fragment dotyczący wybranego zagadnienia, a nie ambitną monografię przybliżającą anglojęzycznemu czytelnikowi w logiczny i przekonujący sposób dzieje prasy niemieckiego obszaru językowego w pierwszej połowie XVII stulecia.

Anna Kalinowska

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN